

Adam Dziewanowski

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

 ORCID ID: 0000-0002-0890-2442

Monika Garas

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

 ORCID ID: 0009-0002-0706-7024

Przemysław Garlicki

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

 ORCID ID: 0009-0004-6429-4674

Joanna Jarzęcka-Stąporek

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

 ORCID ID: 0009-0009-2910-1650

Piotr Kalka

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

 ORCID ID: 0000-0003-1051-1448

Filip Kuczma

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

 ORCID ID: 0009-0008-4057-614X

Agnieszka Naleźny-Skurzyńska

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

 ORCID ID: 0009-0001-9772-3429

Adrian Skurzyński

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

 ORCID ID: 0009-0007-0078-5441

OBLICZA WOJNY

TOM 11 • SPOŁECZNE SKUTKI WOJEN

ŁÓDŹ 2024 • ISBN 978-83-8331-661-1 • s. 167-192

<https://doi.org/10.18778/8331-662-8.08>

BADANIA ARCHEOLOGICZNE NA WESTERPLATTE W LATACH 2016–2022 DZIEWIĘĆ ETAPÓW PRAC BADAWCZYCH

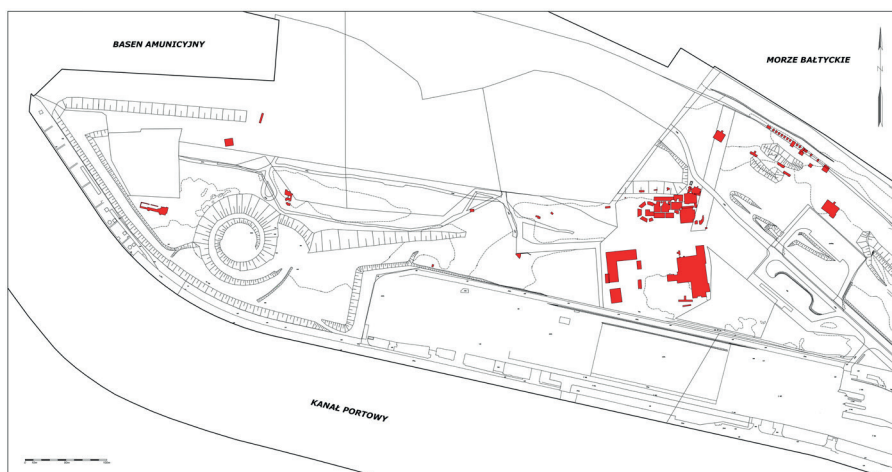
Streszczenie. Od 2016 r. Dział Archeologiczny Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku prowadzi pierwsze w dziejach półwyspu Westerplatte systematyczne badania archeologiczne. Celem badań jest zlokalizowanie i udokumentowanie materialnych śladów związanych z polską Wojskową

Składnicą Tranzytową, a przede wszystkim odnalezienie szczątków wszystkich polskich żołnierzy poległych podczas obrony półwyspu we wrześniu 1939 r. Do 2022 r., podczas dziewięciu etapów prac wykopaliskowych, szczegółowo przebadano obszar o powierzchni niemal 6000 m².

Badania geofizyczne, przeprowadzone na większości obecnie dostępnego terenu dawnej Składnicy, wskazały miejsca występowania reliktyw jej zabudowań wraz ze śladami walk prowadzonych we wrześniu 1939 r. Dzięki współpracy saperów Wojska Polskiego zapewniono zwiedzającym bezpieczeństwo, usuwając z półwyspu ponad 3500 przedmiotów wybuchowych i niebezpiecznych. W ciągu siedmiu lat badań pozyskano ponad 67 000 przedmiotów obrazujących dzieje półwyspu od poł. XVII w. po dzień dzisiejszy.

Słowa kluczowe: archeologia, Westerplatte, Wojskowa Składnica Tranzytowa na Westerplatte, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Muzeum Westerplatte, 1939, II wojna światowa

Ważnym elementem rewaloryzacji terenu Westerplatte, którą prowadzi Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku są badania archeologiczne. Głównym założeniem systematycznie realizowanych od 2016 r. interdyscyplinarnych badań jest nie tylko zlokalizowanie i udokumentowanie wszelkich materialnych śladów związanych z funkcjonującą od 1926 r. polską Wojskową Składnicą Tranzytową na Westerplatte (WST) oraz jej bohaterską obronę w 1939 r., ale przede wszystkim odnalezienie szczątków wszystkich polskich żołnierzy poległych podczas obrony półwyspu. Do 2022 r., podczas dziewięciu etapów prac wykopaliskowych, szczegółowo przebadano obszar o powierzchni niemal 6000 m² (ryc. 1).

Ryc. 1. Plan Westerplatte z zaznaczonymi wykopami i sondażami zrealizowanymi w latach 2016–2022 (źródło: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, dalej – MIIWS)

W trakcie badań odkryto i udokumentowano m.in. relikty willi oficerskiej, starych koszar, budynku administracyjnego, kasyna podoficerskiego, czterech schronów amunicyjnych oraz zniszczonej 2 września 1939 r. wartowni nr 5. Zlokalizowano i zbadano wiele lejów po bombach lotniczych i pociskach artyleryjskich, które eksplodowały na półwyspie podczas wrześniowych walk.

Badania geofizyczne, przeprowadzone na większości obecnie dostępnego terenu dawnej Składnicy (ponad 16 ha), wskazały miejsca występowania pod ziemią materialnych pozostałości działalności ludzkiej, w tym reliktyw zabudowań dawnej Składnicy wraz ze śladami walk prowadzonych we wrześniu 1939 r. Dzięki współpracy saperów Wojska Polskiego z muzealnymi archeologami zapewniono bezpieczeństwo zwiedzającym, usuwając z półwyspu ponad 3,5 tysiąca przedmiotów wybuchowych i niebezpiecznych. Podczas nadzorów archeologicznych nad pracami saperskimi wykonanymi na powierzchni ponad 11 ha pozyskano także wiele cennych zabytków.

Najważniejszym wyzwaniem, przed którym stanęli muzealni archeolodzy, okazało się odnalezienie miejsca pochówku polskich żołnierzy, którzy polegli w trakcie walk o Westerplatte. Drobiazgowa analiza materiałów archiwalnych oraz tysiące metrów sześciennych skrupulatnie przebadanej ziemi doprowadziły do przełomowego odkrycia. W 2019 r. archeolodzy zlokalizowali pięć mogił, do których 80 lat wcześniej wrzucono, bez okazania im należnego szacunku, zwłoki dziewięciu polskich żołnierzy. Współpraca Muzeum II Wojny Światowej z Pomorskim Uniwersytetem Medycznym w Szczecinie oraz z pionem śledczym Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku zaowocowała genetyczną identyfikacją siedmiu poległych polskich żołnierzy. Poszukiwania miejsc pochówków kolejnych poległych westerplatczyków trwają.

Oprócz wykopalisk na półwyspie prowadzone są również nadzory archeologiczne nad pracami związanymi z rozpoczętą inwestycją budowy Muzeum Westerplatte. Taki nadzór, obejmujący obszar o powierzchni ponad 3500 m², wykonano podczas budowy nowego cmentarza Żołnierzy Wojska Polskiego na Westerplatte. W jego trakcie zlokalizowano i przebadano trzy leje po bombach lotniczych lub pociskach artyleryjskich znajdujące się w pobliżu willi oficerskiej i wartowni nr 5. Muzealni archeolodzy nadzorowali również prace nad modernizacją i przystosowywaniem budynku byłej elektrowni WST do celów wystawienniczych. Wynikiem nadzoru było m.in. odnalezienie szczątków sześciu niemieckich żołnierzy poległych na Westerplatte wiosną 1945 r.

Kompleksowe prace badawcze wzbogaciły muzealne zbiory tysiącami artefaktów datowanych od połowy XVII do połowy XX w. Do 2022 r. pozyskano ponad 67 000 przedmiotów, z czego ponad 26 000 uznano za zabytki o dużej wartości historycznej, wystawienniczej i naukowej. Znaczną część tego zbioru stanowią przedmioty wyjątkowe – pamiątki po polskich żołnierzach, którzy służyli i walczyli na Westerplatte.

I etap badań archeologicznych na Westerplatte (2016)¹

W trakcie pierwszego sezonu badań archeologicznych na Westerplatte teren prac podzielono na trzy obszary badawcze, którym nadano nazwy: „Wartownia”, „Willa” i „Las”².

Na obszarze „Wartownia” w trakcie prac w wykopach numer 1 i 2 wykluczono lokalizację wartowni nr 5 w tym miejscu. W wykopie sondażowym nr 1 zadokumentowano część obiektu, który zinterpretowano jako lej po bombie dużego wagomiaru (najprawdopodobniej 250 kg).

W trakcie prac saperskich związanych z oczyszczaniem terenu badań archeologicznych z materiałów niebezpiecznych pochodzenia wojskowego odkryto betonowy blok, który zinterpretowano jako element fundamentu ogrodzenia pierwotnie dochodzącego od strony północnej do wartowni nr 5. W celu zbadania przebiegu i sposobu fundamentowania ogrodzenia założono w tym miejscu wykop sondażowy nr 3. Zadokumentowano w nim trzy ustawione w linii (na osi N–S) betonowe fundamenty punktowe o kształcie ostrosłupów ze ściętym wierzchołkiem. W fundamentach pierwotnie zabetonowane były odcinki szyn kolejowych, pomiędzy którymi rozpięto metalową siatkę o monolitycznej konstrukcji (tzw. siatka Ledóchowskiego).

W celu potwierdzenia lokalizacji reliktyw wartowni nr 5 kolejny wykop sondażowy założono w bezpośrednim sąsiedztwie wykopu nr 1. Odkryto w nim pozostałości wschodniej ściany budynku oraz fragment posadzki dolnej kondygnacji wartowni. Wykop poszerzono w kierunku zachodnim w celu uchwycenia

¹ F. KUCZMA, Sprawozdanie z I etapu badań archeologicznych w obrębie Wartowni Nr 5 oraz Willi Oficerskiej na Westerplatte w Gdańsku w 2016 roku, Gdańsk 2016 – maszynopis w Archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku.

² *Ibidem*, s. 9.

narożnika północno-wschodniego pomieszczenia bojowego wartowni, co umożliwiłoby dokładne wyznaczenie zasięgu budynku. W trakcie eksploracji okazało się jednak, że narożnik wartowni został w całości zniszczony przez wykopy wykonane pod dwie studzienki kanalizacji deszczowej, datowane na 1988–1989 r.

Na obszarze „Willa” założono wykopy sondażowe mające na celu zlokalizowanie narożników budynku willi oficerskiej. Podczas badań zadokumentowano przebieg i metody fundamentowania ścian zewnętrznych willi oraz część podziału wewnętrznego dolnej kondygnacji budynku.

Na obszarze „Las”, z wykopu sondażowego nr 7 pozyskano żelazne słupy zidentyfikowane jako elementy płotu pierwotnie oddzielającego torowisko od obiektów WST.

Wykop sondażowy nr 11 założono w miejscu odkrycia warstwy śmietnikowej, której powstanie można łączyć z okresem funkcjonowania willi oficerskiej. W trakcie eksploracji pozyskano m.in. naramiennik i obszycia mundurów oficera Marynarki Wojennej (komandora podporucznika), polskie butelki apteczne, łuski amunicji myśliwskiej polskiej produkcji czy liczne elementy żelaznego świecznika sufitowego.

II etap badań archeologicznych na Westerplatte (2017)³

Prace archeologiczne objęły trzy lokalizacje: budynek starych koszar (obiekt pokurortowy pełniący w latach 1926–1936 funkcję koszar dla polskiego oddziału wartowniczego), budynek administracyjny (obiekt pokurortowy użytkowany przez WST do 1938 r.) oraz lej po niemieckiej bombie SC 250, odkryty w 2016 r. przy północno-wschodnim narożniku wartowni nr 5. Ponadto, w miejscach odnalezienia zabytków w kontekstach archeologicznych, otworzono sześć wykopów sondażowych⁴.

³ F. KUCZMA, A. DZIEWANOWSKI, W. SAMÓŁ, Sprawozdanie z II etapu badań archeologicznych na Westerplatte w Gdańsku przeprowadzonych w 2017 roku w obrębie Starych Koszar, północnej części Budynku Administracyjnego oraz leja po bombie zlokalizowanego po północnej stronie Wartowni nr 5, Gdańsk 2017 – maszynopis w Archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku.

⁴ A. DZIEWANOWSKI, F. KUCZMA, W. SAMÓŁ, *Badania archeologiczne pola bitwy na Westerplatte. Wyniki prac prowadzonych w latach 2016–2017*, [w:] *Materiałne pozostałości konfliktów i zbrodni XX wieku w świetle najnowszych badań archeologicznych*, red. H. MIK, W. WĘGLIŃSKA, Gdańsk 2019, s. 235–275.

Wykop nr 1 założono w celu udokumentowania całkowitego zasięgu leja po bombie lotniczej, zlokalizowanego w trakcie badań prowadzonych w 2016 r. po północnej stronie wartowni nr 5 (ryc. 2).

Ryc. 2. Zdjęcie żołnierzy niemieckich na południowym stoku leja. W tle ruiny wartowni nr 5, willa oficerska oraz kasyno podoficerskie – wrzesień 1939 r.
(źródło: MIIWS)

Kształt leja w rzucie poziomym był zbliżony do okrągłego miał 9,6 m średnicy, a jego głębokość w punkcie centralnym dochodziła do 3,7 m. W trakcie eksploracji obiektu natrafiono na gruzowe warstwy zasypiskowe związane z rozbiórką willi oficerskiej oraz zniszczeniem wartowni nr 5. W leju zalegały m.in. elementy schodów, pierwotnie prowadzących do głównego wejścia willi oficerskiej. Pozyskano również fragmenty gruzu betonowego oraz przedmioty będące elementami konstrukcji i wyposażenia wartowni nr 5.

Analizując dostępne materiały archiwalne oraz wyniki prac wykopaliskowych, można przyjąć, że powstały 2 września 1939 r. lej pozostawał „otwarty” co najmniej do początków 1940 r., a fakt występowania w najniższej warstwie wypełniającej lej nielicznych fragmentów betonu fortecznego pochodzących

z konstrukcji wartowni nr 5, przy ich braku w wyżej zalegających warstwach gruzu ceglanego, wskazuje, że wartownia została wyburzona po rozbiórce willi oficerskiej i zasypaniu badanego obiektu⁵.

W obrębie wykopu nr 2 zadokumentowano relikty budynku starych koszar, wzniesionego pod koniec XIX w. na potrzeby kurortu funkcjonującego na Westerplatte w latach 1838–1924. W rzucie poziomym obiekt miał kształt zbliżony do litery „L”, z narożnikiem skierowanym w stronę północno-zachodnią. Lekka konstrukcja dwukondygnacyjnego obiektu dostosowana była do użytku jedynie w okresie wiosna – jesień. W 1926 r. w budynku skoszarowano oddział wartowniczy Wojska Polskiego. Nowa, całoroczna funkcja obiektu wiązała się z koniecznością przebudowy. Zmieniono wewnętrzny układ komunikacyjny, usunięto opierające się na drewnianych słupach balkony, rozbudowano instalację grzewczą. Wykopem nr 2 objęto większość przyziemia badanego budynku. Podczas prac udokumentowano przebieg i metody fundamentowania ścian zewnętrznych oraz część podziału wewnętrznego dolnej kondygnacji budynku. Przy ścianach frontowych koszar, od ich zewnętrznej strony, zadokumentowano ciąg ceglanych filarów, które stanowiły podstawy drewnianych legarów i słupów balkonowych. W trakcie adaptacji obiektu na cele koszarowe balkony zostały zlikwidowane, jednak zagłębione w gruncie ceglane filary balkonowe w większości pozostawiono. W trakcie eksploatacji zarejestrowano również pięć piwnic. We wszystkich piwnicach zalegały gruzowe warstwy wypełniskowe związane z rozbiórką obiektu zakończoną w 1940 r.

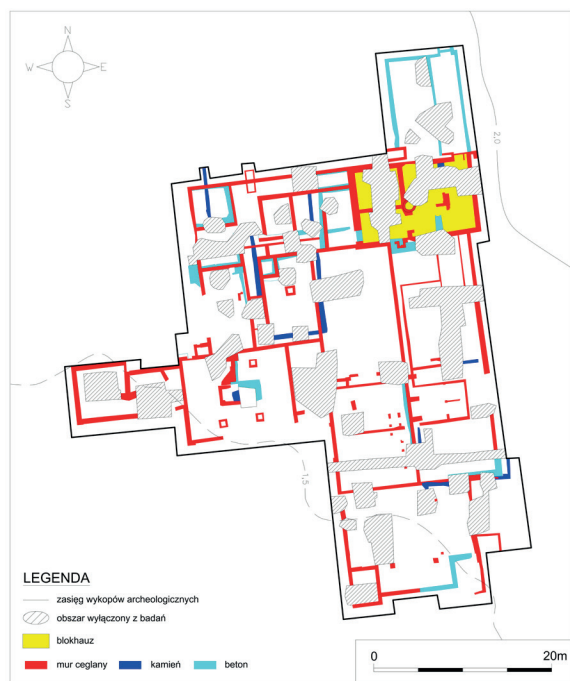
Trzecim badanym w ramach tego etapu obszarem był wykop nr 3, wytyczony w miejscu północnego skrzydła budynku administracyjnego. Pod względem konstrukcji i kształtu obiekt był bardzo zbliżony do budynku starych koszar i w podobnym czasie wzniesiony. Budynek administracyjny został ostatecznie rozebrany w 1938 roku przez polskich żołnierzy w ramach poszerzania pola ostrzału z wartowni nr 6 (zlokalizowanej w koszarach wzniesionych w roku 1936). Wykop objął całość przyziemia północnego skrzydła budynku oraz część terenu przyległego. W trakcie badań udokumentowano przebieg i metody fundamentowania ścian zewnętrznych oraz wewnętrznych obiektu. Udokumentowano także wszystkie obiekty i warstwy zlokalizowane na obszarze wykopu. W odległości 2 m od zachodniej ściany budynku uchwycono ciąg ceglanych filarów. Relikty te zinterpretowano jako elementy konstrukcji wspierającej drewniane balkony. W trakcie adaptacji obiektu na potrzeby Składnicy

⁵ Do wyburzenia wartowni nr 5 doszło najprawdopodobniej w połowie 1940 r.

balkony zostały rozebrane. Na terenie północnego skrzydła budynku administracyjnego udokumentowano jedną piwnicę zlokalizowaną na środku wschodniej części obiektu.

III–IV etap badań archeologicznych na Westerplatte (2018–2019)⁶

W ramach prowadzonych prac przeprowadzono dwuetapowe (lata 2018–2019) badania budynku dawnego Kurhausu (wykop nr 4) pełniącego rolę kasyna podoficerskiego (ryc. 3) w okresie funkcjonowania polskiej Składnicy (lata 1926–1939).

Ryc. 3. Plan wykopu nr 4 z zaznaczonymi reliktnami murów dawnego Kurhausu i budynków mu towarzyszących (źródło: MIIWS)

⁶ F. KUCZMA, A. DZIEWANOWSKI, W. SAMÓŁ, P. KALK, Sprawozdanie z III etapu badań archeologicznych na Westerplatte w Gdańsku przeprowadzonych w 2018 i 2019 roku w obrębie Kasyna Podoficerskiego, szaletu oraz leja zlokalizowanego po zachodniej stronie południowego skrzydła Starych Koszar, Gdańsk 2019 – maszynopis w Archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku.

Większość odkrytych w trakcie badań archeologicznych reliktów architektonicznych powstała w latach 1893–1894, w trakcie wznoszenia nowego budynku kuracyjnego. Do starszej fazy zabudowy, poprzedzającej powstanie nowego Kurhausu, należały kamienne podwaliny zlokalizowane w północno-zachodniej i środkowej części budynku. Relikty te były pozostałością budynku na planie prostokąta, orientowanego na osi północ–południe. W południowo-wschodniej części reliktów Kurhausu udokumentowano ciąg drewnianych pali biegnących z północy na południe, które wiązać należy z pierwszym domem kuracyjnym, tzw. Salonem, wybudowanym w 1838 r.

Wschodnią oraz południową część nowego Kurhausu zajmowały trzy pomieszczenia, tj. duża sala, duża hala oraz mała sala (dawne nazwy tego pomieszczenia to: stara sala, mała sala, niem. *Alte Sale*). Wymiary dużej sali wynosiły 8,5 na 14,6 m. Było to największe pomieszczenie budynku, które w okresie funkcjonowania na Westerplatte Wojskowej Składnicy Tranzytowej mogło pomieścić całą załogę polskiej placówki. Izba ta pełniła funkcję miejsca zbiorów załogi Składnicy co najmniej do 1935/1936 r.

W trakcie prac natrafiono na liczne ślady przekształceń dokonanych przez polską załogę Składnicy Tranzytowej, które powstały w celu dostosowania budynku do nowych funkcji. W pomieszczeniu dawnej kurortowej kuchni powstały pralnia i piekarnia, do których doprowadzono instalację wodno-kanalizacyjną. Zdecydowano się również na likwidację tzw. piwnicy lodowej. W części południowej zachodniego skrzydła kasyna natrafiono na rozległy obszar zasypiska gruzowego, który w trakcie eksploracji okazał się wypełnionym warstwami zasypiskowymi lejem po bombie dużego wagomiaru (najpewniej 250 kg) lub po pocisku artylerii głównej pancernika Schleswig-Holstein (kalibru 280 mm) (ryc. 4). Wybuch, który doprowadził do powstania leja, zniszczył znajdujące się w tej części budynku magazyny mundurowe Składnicy i pomieszczenia warsztatowe pracowników cywilnych. Na przyspągowym poziomie leja zadokumentowano warstwę będącą osuwiskiem materiału, który wypełnił dno obiektu zaraz po powstaniu leja. Znaleziono tu liczne narzędzia stolarskie, fragmenty tkanin, a także kilkanaście polskich wojskowych butów saperskich wz. 1931.

Wykop nr 5 otwarto w celu zadokumentowania szałetu użytkowanego w okresie funkcjonowania Wojskowej Składnicy Tranzytowej. Obiekt wzniesiono w latach trzydziestych XX w. Górne partie murów zostały zniwelowane

w trakcie rozbiórki obiektu, dokonanej najprawdopodobniej w 1940 r. Wewnątrz obiekt podzielony był najprawdopodobniej na boksy, które znajdowały się nad zbiornikiem kloacznym. Zbiornik swymi wymiarami pokrywał się z wymiarami budynku, jego dno wykonane był z wylewki betonowej opadającej nieznacznie w kierunku południowym. Przed rozbiórką szalatu zbiornik kloaczny został opróżniony, zaś po zlikwidowaniu naziemnej części obiektu zbiornik wypełniony został zasypiskiem składającym się głównie z piasku i gruzu.

Wykop nr 6 założono w zachodniej części obszaru prowadzonych badań, w miejscu zlokalizowanego podczas prac w 2017 r. leja po bombie typu SC 250, zrzuconej na opisywany teren 2 września 1939 r. Badany lej znajdował się po zachodniej stronie południowego skrzydła budynku starych koszar. W wyniku eksploracji ujawniono wyraźne rozdzielenie się dokumentowanego zarysu na dwa obiekty, co wskazuje na istnienie w tym miejscu śladów po dwóch lejach, których warstwy stropowe zostały zmieszane. Większy z lejów powstał prawdopodobnie na skutek eksplozji niemieckiej bomby SC 250, mniejszy zaś w skutek wybuchu bomby typu SC 50 lub w wyniku wybuchu pocisku artyleryjskiego. W wypełniskach wyraźnie odznaczały się np. warstwy gruzowe zawierające zarówno gruz ceglany, jak i wapienny, występujące w spągu obu obiektów (ryc. 4).

Ryc. 4. Profil W leja po bombie SC 250
(źródło: MIIWS)

W wypełnisku obu opisywanych obiektów zarejestrowano bardzo dużą ilość materiału zabytkowego o zarówno wojskowym, jak i typowo cywilnym charakterze, w tym przeszło 3700 zabytków wydzielonych.

Na obszarze poddanym badaniom założono trzynaście wykopów sondażowych. Do najistotniejszych pod względem archeologicznym należały sondaże nr 18, 19 oraz 21. Sondaż nr 18 – „Psiarnia” wytyczono w miejscu, gdzie według archiwalnych fotografii z jesieni 1939 r. zlokalizowany był lej po bombie lotniczej. W miejscu tym spodziewano się również odkryć pozostałości dawnego, kurortowego szaletu, który w czasie istnienia WST przebudowany został na psiarnię. W wyniku prac w centralnej części sondażu ujawniono relikty murowanego budynku – częściowo zachowane mury zewnętrzne, betonową posadzkę na ceglanej podwalinie oraz pozostałości wewnętrznej ścianki działowej z zachowanym otworem drzwiowym. Odkryty fragment budynku nosił wyraźne ślady powstałe wskutek wybuchu bomby. Aby rozpoznać zasięg odkrytego budynku „Psiarni”, jak również zadokumentować dalszą część leja, zdecydowano o założeniu nowego sondażu (nr 19), który wytyczono na północ od sondażu 18, prostopadłe do jego krawędzi. W wyniku eksploracji odkryto dalszą część budynku „Psiarni”, w tym jego północny zasięg, który wyznaczał zewnętrzny, ceglany mur.

Sondaż nr 21 założony został w miejscu, w którym na podstawie analizy archiwalnych zdjęć z jesieni 1939 r. powinien znajdować się kolejny lej po bombie. Sondaż ten był najbardziej wysuniętym na południe obszarem eksploracji podczas archeologicznych badań prowadzonych na terenie Westerplatte. Odkryte nawarstwienia – ich układ, struktura, a także znajdowane w wypełnisku materiały, pozwalają stwierdzić, że mamy do czynienia z lejem po bombie – prawdopodobnie typu SC 250. Zadokumentowana długość leja (na osi W–E) wyniosła 8,40 m. Wymiar ten nie odpowiadał jednak rzeczywistym, pełnym rozmiarom opisywanego obiektu, ponieważ w ramach sondażu 21 rozpoznać udało się jedynie jego zachodnią granicę. Eksplorację w sondażu zakończono, nie osiągając spągu leja. Ostatnie etapy prac prowadzone były w warunkach stałego odpompowywania wody gruntowej. W wypełnisku leja odkryto w sumie ponad sto zabytków zaklasyfikowanych jako wydzielone. Zdecydowanie najciekawszym znaleziskiem były jednak fragmenty drewnianych nosideł do gruzu, używanych przez polskich jeńców na terenie Westerplatte po wrześniu 1939 r. Wizerunki takich nosideł znane są z archiwalnych zdjęć obrazujących

prace porządkowe. W sumie w omawianym leju odkryto 40 elementów drewnianych tego rodzaju sprzętów, w tym jedno niemal kompletne nosidło zadowolumentowane *in situ* (ryc. 5).

Ryc. 5. Drewniane nosidło *in situ* odkryte w wypełniku leja w sondażu nr 21
(źródło: MIIWS)

V etap badań archeologicznych na Westerplatte (2019) Odnalezienie mogił polskich obrońców Westerplatte⁷

Zagadnienie powyższe jest przedmiotem osobnego, szczegółowego opracowania w niniejszym tomie.

⁷ F. KUCZMA, A. DZIEWANOWSKI, W. SAMÓŁ, P. KALKA, Sprawozdanie z V etapu badań archeologicznych na Westerplatte w Gdańsku w 2019 roku w obrębie miejsca pochówku poległych żołnierzy polskich, Gdańsk 2019 – maszynopis w Archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku.

VI etap badań archeologicznych na Westerplatte (2020)⁸

Założeniem tego sezonu badań było potwierdzenie bądź wykluczenie możliwości zlokalizowania kolejnych pochówków na terenie przyległym do mogił odnalezionych w 2019 r. Zakres prac terenowych miał objąć wykonanie trzech wykopów szerokoprzestrzennych (nr 8, 9, 10) oraz wykopów sondażowych (nr 25 i 26).

Na obszarze wykopu nr 8 odkryto m.in. relikty dwóch murowanych, pokurortowych szaletów rozebranych prawdopodobnie w latach dwudziestych XX w. Wnętrza szaletów wypełnione były zasypiskami o charakterze śmietniskowym (ryc. 6).

Ryc. 6. Wykop nr 8. Pozostałości ziemnych partii szaletu
(źródło: MIIWS)

Obiektem związanym z funkcjonowaniem WST była odkryta w południowo zachodniej części wykopu konstrukcja – studnia chłonna mająca za zadanie odprowadzanie wód opadowych w głąb gruntu.

Najciekawszymi obiektami odkrytymi podczas eksploracji kolejnego wykopu – nr 9, były konstrukcje związane z okresem funkcjonowania Składnicy.

⁸ F. KUCZMA, A. DZIEWANOWSKI, W. SAMÓŁ, P. KALKĄ, P. GARLICKI, Sprawozdanie z VI etapu badań archeologicznych na Westerplatte w Gdańsku w 2020 roku prowadzonych na terenie przyległym do zlokalizowanego w 2019 roku miejsca pochówku poległych żołnierzy polskich, Gdańsk 2020 – maszynopis w Archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku.

Odkryto m.in. liniowy wkop pod kabel, który dochodził w rejon willi oficerskiej i wartowni nr 5. Kontekst znaleziska wskazuje, że związany był on z instalacją alarmową lub elektryczną łączącą pierścień wartowni z budynkiem nowych koszar. W wykopie zarejestrowano także elementy powstałej w okresie WST kanalizacji sanitarnej.

Eksploracja prowadzona w wykopie nr 10 doprowadziła do odkrycia budynku gospodarczego, dwóch latryn, jednej drewnianej konstrukcji oraz szeregu obiektów – wkopów ziemnych o różnym przeznaczeniu. Niemal wszystkie obiekty należy wiązać z kurortem Westerplatte.

Ostatni z wykopów, na którym prowadzono prace w tym etapie badań, był wykop nr 11. Znajdował się on na szczycie i południowym zboczu piaskowej wydmy biegnącej na osi W–E, powstałej w sposób naturalny jeszcze przed wzniesieniem pierwszych zabudowań kurortowych (lata 30. XIX wieku). W trakcie jego eksploracji natrafiono na dużą liczbę wkopów śmietniskowych związanych z kurortem, co jest o tyle zrozumiałe, że okolice piaskowej wydmy stanowiły naturalne, osłonięte częściowo przez zabudowę wypoczynkową zaplecze kurortu. W południowo-wschodniej części wykopu zarejestrowano także wkop związany niewątpliwie z okresem pierwszej wojny światowej, w którego wypełnisku natrafiono na elementy umundurowania niemieckiego oraz niemieckie konserwy z tego okresu.

VII etap badań archeologicznych na Westerplatte (2021)⁹

Założeniem tego etapu badań było udokumentowanie reliktyw dwóch budynków wchodzących w skład WST: wartowni nr 5 oraz willi oficerskiej. Kolejnym celem było potwierdzenie bądź wykluczenie możliwości zlokalizowania kolejnych pochówków na terenie przyległym do mogił obrońców Westerplatte odnalezionych w 2019 r. W tym celu otworzono wykop nr 14. Ponadto dokończono eksplorację wykopu nr 9, którego nie udało się zrealizować w całości w 2020 r.

⁹ F. KUCZMA, A. DZIEWANOWSKI, W. SAMÓŁ, P. KALK, P. GARLICKI, Sprawozdanie z VII etapu badań archeologicznych przeprowadzonych na Westerplatte w Gdańsku w 2021 roku w obrębie Wartowni nr 5, Willi Oficerskiej oraz na terenie przyległym do miejsca odkrycia w 2019 r. pochówku polskich żołnierzy poległych w trakcie obrony Wojskowej Składnicy Tranzytowej, Gdańsk 2021 – maszynopis w Archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku.

W obrębie wykopu nr 12 odsłonięto relikty dolnej kondygnacji wartowni nr 5. Zagadnienie powyższe jest przedmiotem osobnego, szczegółowego opracowania w niniejszym tomie.

W wykopie nr 13 odsłonięto relikty budynku willi oficerskiej, czyli pokurortowego budynku (tzw. Willa Sonnenbrodta), zaadaptowanego na kwatery dla oficerów służących w Składnicy. Dodatkowo udało się zadokumentować także starsze fazy zabudowy tego miejsca. Pierwszy budynek w tym miejscu zbudowano w II połowie XIX w.

Celem wyznaczenia wykopu nr 9 było potwierdzenie lub wykluczenie wystąpienia w tym miejscu kolejnych pochówków bądź fragmentów szczątków polskich żołnierzy poległych w czasie obrony Westerplatte we wrześniu 1939 r. Wykop wytyczono na południe od przebadanych w poprzednich etapach wykopów: numer 7 (2019) i nr 8 (2020).

W obrębie wykopu nr 9 nie zarejestrowano pochówków polskich żołnierzy, natrafiono natomiast na betonową studzienkę kanalizacyjną oraz dwa systemy kanalizacji sanitarnej (pierwszy system – z okresu kurortowego, drugi – z okresu funkcjonowania Składnicy). Fragmenty drugiego systemu były elementem sieci kanalizacji, zaprojektowanego i zrealizowanego w Składnicy w latach 1928–1929.

Wykop nr 14 zlokalizowano na północny-wschód od obszaru, gdzie wcześniej odkryto pochówki polskich żołnierzy. Na badanym obszarze udokumentowano wkopy śmietniskowe związane z funkcjonowaniem kurortu oraz obiekty związane z polską Składnicą, m.in. wkop pod instalację elektryczną. W zachodniej części wykopu zadokumentowano głęboki na około 1 m lej po bombie lub pocisku. W zasypisku leja natrafiono na liczne fragmenty gruzu betonowego i zbrojenia pochodzącego najpewniej z rozebranej w 1940 r. wartowni nr 5.

W północno-zachodnim narożniku terenu badań natrafiono na zalegającą luźno kość, która zidentyfikowana została przez archeologa jako fragment ludzkiego żebra. W miejscu odkrycia wytyczono sondaż numer 28, w którego obrębie zadokumentowano występowanie licznych zabytków o pochodzeniu wojskowym, rozpoznanych jako wyposażenie niemieckie z końca II wojny światowej. Odkryto tu również dwa szkielety ludzkie z niemieckimi nieśmiertelnikami, co jednoznacznie wskazywało, że natrafiono na niemieckich żołnierzy poległych w 1945 r.

VIII etap badań archeologicznych na Westerplatte (2021)¹⁰

Założeniem badań archeologicznych realizowanych w 2021 r. było przebadanie obszaru przyległego do miejsca odkrycia mogił obrońców Westerplatte. Teren prac podzielono na dwa obszary: obszar I – teren przyległy do miejsca odnalezienia mogił; obszar II – rejon placówki „Fort” (miejsce poszukiwania szczątków legionisty Mieczysława Krzaka – polskiego żołnierza poległego w trakcie obrony Składnicy).

Osiem wykopów na obszarze I wytyczono w związku z planowaną nową aranżacją Cmentarza Wojskowego na Westerplatte, wyłonioną w grudniu 2020 r. w wyniku międzynarodowego konkursu urbanistyczno-architektonicznego zorganizowanego przez Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku.

W obrębie wykopu nr 15 natrafiono na dwa betonowe odstożniki będące elementami systemu kanalizacji sanitarnej Składnicy. W trakcie dalszych prac odsłonięto zespół obiektów składający się z dwóch odstożników, dwóch studzienek rewizyjnych oraz systemu rur ceramicznych i żeliwnych (wraz z odcinkiem kanalizacji pokurortowej, włączonej do nowego systemu). Centrum układu były dwa wykonane z betonowych prefabrykatów odstożniki, zagłębione w grunt na głębokość ponad 3,2 m, do których poprzez studzienkę rewizyjną z umożliwiającymi kontrolę przepływu zaworami spływały ścieki ciągami rur prowadzącymi od wschodu – z willi oficerskiej, i od południa – z rejonu starych koszar i kasyna podoficerskiego. Po oddzieleniu w odstożnikach frakcji osadowych oczyszczona woda trafiała do ostatniej w ciągu studzienki rewizyjnej, skąd ciągiem rur o dużej średnicy odprowadzona była w głąb półwyspu w kierunku zachodnim.

W obrębie wykopu nr 18 natrafiono na pozostałości zabudowy kurortowej z przełomu XIX i XX w. Udokumentowano tu pozostałości ceglanej podstawy pieca oraz relikty ceglanej piwnicy budynku kurortowego.

W wykopie nr 19 odsłonięto ciąg rur ceramicznych o długości 3,6 m, stanowiących sącznik służący prawdopodobnie do zbierania nadmiaru wody z okolicznego terenu i odprowadzania jej do głównej rury podłączonej do zbiornika, z którego ją usuwano. Rury były ułożone w jednej linii i połączone ze sobą stycznie.

¹⁰ F. KUCZMA, A. DZIEWANOWSKI, P. KALKA, P. GARLICKI, J. JARZĘCKA-STĄPOREK, A. NALEŻNY-SKURZYŃSKA, Sprawozdanie z VIII etapu badań archeologicznych przeprowadzonych na Westerplatte w Gdańsku w 2021 roku na terenach przyległych do Willi Oficerskiej oraz miejsca odkrycia w 2019 r. pochówku polskich żołnierzy poległych w trakcie obrony Wojskowej Składnicy Tranzytowej – obszar I, oraz w rejonie placówki Fort – obszar II, Gdańsk 2021 – maszynopis w Archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku.

Celem wyznaczenia wykupu nr 21 było odkrycie i zadokumentowanie wschodniej części systemu kanalizacji WST. Odsłonięto tu ciąg kanalizacji sanitarnej, złożony z czterech segmentów ceramicznych rur, których łączenia w formie rozszerzających się kołnierzy uszczelniono starannie smołą.

Na obszarze II zakres prac terenowych obejmował wykonanie czterech sondaży nr 30–34. Głównym celem eksploracji było zlokalizowanie miejsca prowizorycznego pochówku, a następnie spalenia zwłok legionisty Mieczysława Krzaka. Zginął on prawdopodobnie w nocy z 2 na 3 września 1939 r. od postrzału w głowę lub szyję. Został pochowany w prowizorycznym grobie w pobliżu swojego stanowiska na przedpolu placówki „Fort”. W styczniu 1940 r. polscy jeńcy cywilni, przymusowo sprzątający obszar WST, znaleźli zamarznięte, częściowo rozłożone zwłoki polskiego żołnierza, które Niemcy nakazali im spalić¹¹. W trakcie prac nie natrafiono na miejsce pochówku lub szczątki leg. Krzaka.

Najstarsze relikty odkryte podczas badań na obszarze II to pozostałości pruskiej baterii plażowej z II połowy XIX w. znalezione w sondażu 31–34. Odsłonięto ceglane relikty zewnętrznego muru budynku, pozostałości ścian wewnętrznych wraz z posadzką oraz znajdujący się na zewnątrz bruk.

W trakcie prac na obszarze II udokumentowano również konstrukcję falochronu sąsiadującego od północy z terenem prac. Odkryto m.in. metalowe odciążki umocowane w pionowo ustawionych betonowych płytach, które od strony południowej stabilizowały falochron.

IX etap badań archeologicznych na Westerplatte (2022)¹²

Głównym założeniem badań archeologicznych prowadzonych w ramach IX etapu badań archeologicznych było odsłonięcie i udokumentowanie relików schronów amunicyjnych nr 8 i 12 Wojskowej Składnicy Tranzytowej

¹¹ K.H. DRÓŻDŻ, *Walczyli na Westerplatte. Badania nad stanem liczbowym załogi Wojskowej Składnicy Tranzytowej we wrześniu 1939 roku*, Oświęcim 2017, s. 59–69, 114–115.

¹² F. KUCZMA, A. DZIEWANOWSKI, P. KALKA, P. GARLICKI, J. JARZĘCKA-STĄPOREK, A. NALEŻNY-SKURZYŃSKA, *Sprawozdanie z badań archeologicznych relików schronów amunicyjnych nr 8, 10, 11, 12 oraz badań sondażowych przy falochronie z blachy falistej. Badania w ramach IX etapu badań archeologicznych na Westerplatte w Gdańsku w 2022 roku*, Gdańsk 2022 – maszynopis w Archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku.

oraz ocena stanu zachowania reliktyw schronów nr 10 i 11. Następnymi zadaniami były: kontynuacja poszukiwań miejsca spoczynku szczątków legionisty Mieczysława Krzaka rozpoczętych w poprzednim – VIII sezonie prac, próba odnalezienia lokalizacji polskiej armaty polowej, tzw. Putiłówki, która 1 września ostrzeliwała pozycje niemieckie znajdujące się w Nowym Porcie, a także założenie dwóch wykopów badawczych w sąsiedztwie budynku dawnej elektrowni.

Schroń amunicyjne, które poddane zostały badaniom wykopaliskowym, wzniesione zostały w latach 1925–1926 w celu wyładunku materiałów wojсковych przybywających do WST. W sumie wzniesiono 19 tego typu obiektów, dla bezpieczeństwa osłoniętych wysokimi nasypami. Schron amunicyjny nr 8 był to schron średniej wielkości, o powierzchni 104 m², przeznaczony dla szrapneli lub granatów, natomiast schrony 10, 11 i 12 miały powierzchnię 20 m² i przeznaczone były dla materiałów wybuchowych i prochu bezdymnego¹³. Planowane do przebadania schrony stanowiły cztery z 15 magazynów amunicyjnych rozmieszczonych wzdłuż wybrzeża w dwóch równoległych rzędach. Wzdłuż obu rzędów składów amunicji przebiegały bocznice północnej trasy torów kolejowych, biegnącej od basenu amunicyjnego wzdłuż magazynów amunicyjnych w kierunku bramy kolejowej. Po ustaniu walk o Westerplatte we wrześniu 1939 r. Niemcy rozebrali opisany zespół schronów amunicyjnych, natomiast część wałów i nasypów kolejowych zniwelowano po zakończeniu II wojny światowej (ryc. 7).

Eksploracja w obrębie wykopu nr 23 miała na celu zlokalizowanie i zadookumentowanie reliktyw schronu amunicyjnego nr 12. Budynek rozebrany został około 1943 r., a jego relikty zostały przykryte przez betonowy deptak wybudowany w latach 60. XX w. W wyniku eksploracji udało się odsłonić znaczną część fundamentów schronu. Schron amunicyjny nr 12 był obiektem wzniesionym na planie zbliżonym do kwadratu, o wymiarach 5,6 m na 4,7 m. W trakcie prac natrafiono również na pozostałości rampy przeładunkowej zlokalizowanej po północnej stronie budynku. Składała się ona z czterech betonowych filarów. Do konstrukcji rampy należał również betonowy spocznik – podstawa schodów prowadzących na rampę, zlokalizowany na zachód od betonowych filarów.

¹³ A. DRZYCIMSKI, *Westerplatte*, t. 1: *Reduta w budowie 1926–1939*, Gdańsk 2014, s. 123.

Ryc. 7. Widok na wykopy i sondáže archeologiczne przy schronach amunicyjnych nr 8, 10, 11 oraz sondáže przy falochronie
(źródło: MIIWS)

Wykop nr 24 wytyczono w miejscu schronu amunicyjnego nr 8. W wyniku prac wykopaliskowych udało się zadokumentować całość reliktyw dawnego schronu. Wysokość betonowego fundamentu wymienionych murów sięgała 2,2 m. Płycej posadowiona była ściana północna, której fundament miał wysokość 1,3 m. Posadowione na betonowych fundamentach ściany schronu, w przypadku ścian południowej, wschodniej i zachodniej, wzniesiono z cegieł maszynowych, natomiast ściana północna zbudowana była z gazobetonowych pustaków. Na północ od tej ściany odsłonięto relikty rampy kolejowej w postaci betonowych filarów, spocznika schodów oraz znajdującego się przy nim kamiennego rynsztoka (ryc. 8).

Eksploracja w obrębie sondażu nr 35 miała na celu ocenę stanu zachowania reliktyw schronu amunicyjnego nr 11. W trakcie prac zadokumentowano pozostałości fundamentów budynku o wymiarach 5,69 m na 4,7 m. W wyniku prac zlokalizowano również pozostałości betonowych filarów rampy przeładunkowej wraz ze spocznikiem – podstawą schodów prowadzących na rampę.

Ryc. 8. Relikty schronu amunicyjnego nr 8 oraz filary rampy kolejowej
(źródło: MIIWS)

Eksploracja w obrębie sondażu nr 36 miała na celu ocenę stanu zachowania relikwów schronu amunicyjnego nr 10. W wyniku prac wykopaliskowych ustalono, że był on obiektem wzniesionym na planie zbliżonym do kwadratu, o wymiarach 5,67 m na 4,67 m. Prowadzone badania doprowadziły również do odkrycia po północnej stronie schronu betonowych fundamentów filarów rampy przeładunkowej wraz ze spocznikiem – podstawą schodów prowadzących na rampę.

Zakres prac terenowych związanych z poszukiwaniem szczątków legionisty Mieczysława Krzaka obejmował wykonanie siedmiu sondaży (nr 37–43). Niestety, mimo tak dużego nakładu prac, nie udało się zrealizować podstawowego ich celu. Badania jednak pozwoliły na rozpoznanie konstrukcji falochronu oraz późniejszych ingerencji ziemnych w jego rejonie.

Najstarsze ślady odkryte podczas omawianych badań to relikty pruskiej baterii plażowej, rozpoznanej już częściowo w trakcie badań w 2021 r. W ramach opisywanego etapu prac odsłonięto fragmenty korony murów budynku laboratorium prochowego, którego mury wzniesiono z cegieł maszynowych pochodzących z cegielni w Kolibkach. Młodszy horyzont badany podczas ww. prac

dotyczył powstania i funkcjonowania falochronu. Zbudowany był on z cynkowanej blachy falistej podzielonej na odcinki o szerokości ok. 50 cm, które zachodziły na siebie i połączone były nitami.

Podczas badań prowadzonych przy falochronie w ramach opisywanego etapu prac nie zarejestrowano żadnych ingerencji ziemnych związanych bez wątpliwości z polską obroną półwyspu w 1939 r. W sondażach nr 39, 40 natrafiono natomiast na okopy niemieckie, które bezsprzecznie wiązać można z działaniami zbrojnymi z wiosny 1945 r.

Kolejnym z zadań określonych w programie prac archeologicznych IX etapu badań była próba zlokalizowania stanowiska polskiej armaty polowej 76,2 mm wz. 1902 (tzw. Putiłówki). Poszukiwania ww. stanowiska prowadzono w obrębie wykopu nr 29, założonego w zachodniej części Westerplatte. W czasie walk armata była ustawiona na drewnianej obrotnicy, natomiast zaplecze dla obsługi armaty składało się z dwóch schronów drewniano-ziemnych (amunicyjnego i dla załogi) oraz zapasowego schronu na amunicję.

W ramach prowadzonych prac na obszarze wykopu nr 29 odkryto i zadokumentowano 17 wkopów o różnorodnym pochodzeniu i funkcji, jednak żaden z nich nie stanowił pozostałości po poszukiwanym stanowisku armaty. Jedynym istotnym znaleziskiem było odkrycie w północnej części wykopu siedmiu korków transportowych, używanych do zabezpieczenia pocisków kalibru 76,2 mm podczas transportu z magazynu na stanowisko ogniowe. Korków takich używano do zaślepienia i zabezpieczenia gwintów w zagłębieniach przednich części pocisków, w które tuż przed ich wystrzeleniem wkręcano zapalniki. Znalezisko to sugerowało, że poszukiwane stanowisko armaty musiało znajdować się w nieodległym miejscu¹⁴.

Ostatnimi wykopami eksplorowanymi w ramach IX etapu badań w 2022 r. były wykopy o numerach 25 i 26, założone w sąsiedztwie budynku dawnej elektrowni Składnicy. Omawiany budynek wzniesiony został w 1926 r. ze względu

¹⁴ Stanowisko polskiej armaty polowej 76,2 mm zostało odnalezione w trakcie badań archeologicznych w 2024 r., prowadzonych w ramach XI etapu prac badawczych na Westerplatte. W trakcie eksploracji sondażu nr 99, wytyczonego na północ od wykopu nr 29, odsłonięto pozostałości dwóch schronów stanowiska armaty. Drewniane szalunki schronów zachowały się jedynie w dolnych partiach konstrukcji. Ogromnym zaskoczeniem dla zespołu badawczego był fakt, że w obu schronach natrafiono na ludzkie szkielety (trzy w schronie zachodnim, jeden w schronie wschodnim). Kontekst odnalezienia – układ anatomiczny szkieletów i przedmioty przy nich odnalezione – wskazują, że natrafiono na zamordowanych przez Niemców polskich jeńców cywilnych, którzy od 8 września 1939 r. porządkowali teren półwyspu.

na potrzebę zapewnienia niezależnego od dostaw z Gdańska źródła energii elektrycznej, zarówno do obsługi portowych urządzeń Basenu Amunicyjnego, jak i na potrzeby WST.

Wykop nr 25 zlokalizowany był po południowej stronie wału, na zachód od budynku elektrowni. Podczas eksploracji zarejestrowano m.in. rozległe warstwy niwelacyjno-śmietniskowe składające się w dużej mierze z gruzu ceglanego i wapiennego, będące zapewne pozostałością po wykonanym w przeszłości remoncie budynku elektrowni. W zasypisku tych warstw poza gruzem znaleziono liczne płytki podłogowe (kafelki) przedwojennej wytwórni „Dziewulski & Lange” z Opoczna. W wyniku dalszej eksploracji – głównie na poziomie stropu calca, zadokumentowano liczne obiekty archeologiczne. Były to wkopy i dolki posłupowe, których funkcje dookreślone zostaną w ramach szczegółowego opracowania.

Wykop nr 26 znajdował się po północnej stronie od budynku elektrowni, w miejscu gdzie jeszcze do lat osiemdziesiątych XX w. znajdował się odcinek wału odgradzającego go od basenu amunicyjnego. Wykop wytyczono na planie prostokąta o wymiarach $12,25 \times 2,05$ m, a łączna powierzchnia eksploracji wyniosła 25 m^2 . Podczas eksploracji zadokumentowano głównie warstwy nasypowe o różnej miąższości i strukturze. W większości zinterpretowano je jako struktury związane z budową basenu amunicyjnego. Na ostatnim poziomie eksploracji zarejestrowano warstwę niwelacyjną związaną z wyrównywaniem terenu, którą wstępnie datowano na połowę XIX w.

Nadzory archeologiczne nad pracami saperskimi na Westerplatte

W ramach badań archeologicznych na Westerplatte zespół badawczy prowadził nadzory archeologiczne nad pracami saperskimi na terenie półwyspu. Oczyszczanie terenu z materiałów niebezpiecznych i wybuchowych prowadzili saperzy Wojska Polskiego. W latach 2016–2022 oczyszczono z materiałów niebezpiecznych i wybuchowych teren o łącznej powierzchni $110\,372 \text{ m}^2$. W ich trakcie odnaleziono tysiące artefaktów, które wprowadzono do inwentarza zabytków wydzielonych. Ponad 3500 z nich zutylizowano jako przedmioty wybuchowe lub niebezpieczne. W zbiorze tym znajdowały się m.in. bomby lotnicze (w tym

radziecka bomba o wagomiarze 500 kg), pociski artyleryjskie (kalibru do 200 mm), pociski moździerzowe, granaty, zapalniki i naboje.

W miejscach, gdzie w trakcie działań saperskich natrafiono na relikty archeologiczne, nadzór archeologiczny otwierał sondáže w celu udokumentowania pełnego kontekstu obiektów. W ramach dokumentacji obiektów archeologicznych odsłonięto zarówno relikty budynków mieszkalnych z okresu funkcjonowania kurortu, jak i konstrukcje związane z Wojskową Składnicą Tranzytową: budynek gospodarstwa prowadzonego na potrzeby WST – tzw. Mikołajewa, zabudowania mieszkalne, gospodarcze, pozostałości sieci elektrycznej.

Ponadto w trakcie nadzoru nad pracami saperskimi odsłonięto cztery studzienki i wykopy kanalizacyjne stanowiące elementy kanalizacji sanitarnej działającej na zasadzie osadników Imhoffa (grawitacyjny systemu oczyszczania ścieków), a związanej z budynkiem nowych koszar.

Nadzory archeologiczne nad pracami budowlanymi prowadzonymi w ramach budowy Muzeum Westerplatte

Do zadań zespołu archeologicznego należy prowadzenie nadzorów przy pracach budowlanych oraz badaniach wyprzedzających prace związane z inwestycją na półwyspie Westerplatte, czyli prowadzoną przez Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku budowę Muzeum Westerplatte. Zespół archeologiczny prowadził m.in. wykopy sondażowe związane z budową Cmentarza Żołnierzy Wojska Polskiego na Westerplatte. Obszar ten w zdecydowanej większości został już przebadany archeologicznie w latach 2016–2021, w tym podczas VIII sezonu badawczego jesienią 2021 r. W liniowych wkopach wąskoprzestrzennych oraz w obrębie warstw współczesnych (obszar placu apelowego) prace wykonywane były pod nadzorem archeologicznym. Wyjątkiem były wykopy pod fundament masztu oraz pięciu studzienek teletechnicznych, które ze względu na lokalizację na nieprzebadanym terenie i powierzchnię umożliwiającą przeprowadzenie badań i sporządzenie pełnej dokumentacji, zostały wykonane w formie badań sondażowych w trakcie trwania inwestycji.

W trakcie prowadzenia nadzoru nad pracami ziemnymi związanymi z doprowadzeniem instalacji elektrycznej do oświetlenia masztu zaobserwowano w planie zarys leja po bombie. W wyniku jego eksploracji pozyskano fragmenty

ogrodzenia z siatki Ledóchowskiego wraz z fragmentami ramy i szyny wykorzystanej jako przęsło konstrukcji. Wszystkie te elementy noszą ślady wybuchu, co świadczy, że bomba lotnicza trafiła bezpośrednio w ogrodzenie. Pośród tysięcy fragmentów pozyskanego materiału wymienić należy w szczególności dwie manierki zniszczone na skutek działań wojennych, znajdujące się najpewniej we wnętrzu wartowni nr 5 podczas bombardowania przeprowadzonego przez niemieckie lotnictwo 2 września 1939 r.

Spośród licznych nadzorów przy pracach budowlanych na Westerplatte na szczególną uwagę zasługują trwające prawie rok (wrzesień 2022 r. – sierpień 2023 r.) nadzory przy remoncie i adaptacji do celów wystawienniczych zabytkowego budynku elektrowni na Westerplatte. Zespół archeologów nadzorował również prace budowlane przy wznoszeniu ogrodzenia terenu wokół budynku, wiaty śmietnikowej oraz prace pod instalację wodno-kanalizacyjną, energetyczną i teletechniczną.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku

JARZĘCKA-STĄPOREK J., Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego na Westerplatte, działka nr 68, obr. 62 w 2020 r., Gdańsk 2020 – maszynopis.

KUCZMA F., Sprawozdanie z I etapu badań archeologicznych w obrębie Wartowni Nr 5 oraz Willi Oficerskiej na Westerplatte w Gdańsku w 2016 roku, Gdańsk 2016 – maszynopis.

KUCZMA F., DZIEWANOWSKI A., SAMÓŁ W., Sprawozdanie z II etapu badań archeologicznych na Westerplatte w Gdańsku przeprowadzonych w 2017 roku w obrębie Starych Koszar, północnej części Budynku Administracyjnego oraz leja po bombie zlokalizowanego po północnej stronie Wartowni nr 5, Gdańsk 2017 – maszynopis.

KUCZMA F., DZIEWANOWSKI A., KALK A., GARLICKI P., Sprawozdanie z VII etapu badań archeologicznych przeprowadzonych na Westerplatte w Gdańsku w 2021 roku w obrębie Wartowni nr 5, Willi Oficerskiej oraz na terenie przyległym do miejsca odkrycia w 2019 r. pochówku polskich żołnierzy poległych w trakcie obrony Wojskowej Składnicy Tranzytowej, Gdańsk 2021 – maszynopis.

- KUCZMA F., DZIEWANOWSKI A., SAMÓL W., KALKĄ P., Sprawozdanie z III etapu badań archeologicznych na Westerplatte w Gdańsku przeprowadzonych w 2018 i 2019 roku w obrębie Kasyna Podoficerskiego, szaletu oraz leja zlokalizowanego po zachodniej stronie południowego skrzydła Starych Koszar, Gdańsk 2019 – maszynopis.
- KUCZMA F., DZIEWANOWSKI A., SAMÓL W., KALKĄ P., Sprawozdanie z V etapu badań archeologicznych na Westerplatte w Gdańsku w 2019 roku w obrębie miejsca pochówku poległych żołnierzy polskich, Gdańsk 2019 – maszynopis.
- KUCZMA F., DZIEWANOWSKI A., SAMÓL W., KALKĄ P., GARLICKI P., Sprawozdanie z VI etapu badań archeologicznych na Westerplatte w Gdańsku w 2020 roku prowadzonych na terenie przyległym do zlokalizowanego w 2019 roku miejsca pochówku poległych żołnierzy polskich, Gdańsk 2020 – maszynopis.
- KUCZMA F., DZIEWANOWSKI A., KALKĄ P., GARLICKI P., JARZĘCKA-STĄPOREK J., NALEŻNY-SKURZYŃSKA A., Sprawozdanie z VIII etapu badań archeologicznych przeprowadzonych na Westerplatte w Gdańsku w 2021 roku na terenach przyległych do Willi Oficerskiej oraz miejsca odkrycia w 2019 r. pochówku polskich żołnierzy poległych w trakcie obrony Wojskowej Składnicy Tranzytowej – obszar I, oraz w rejonie placówki Fort – obszar II, Gdańsk 2021 – maszynopis.
- KUCZMA F., DZIEWANOWSKI A., KALKĄ P., GARLICKI P., JARZĘCKA-STĄPOREK J., NALEŻNY-SKURZYŃSKA A., Sprawozdanie z badań archeologicznych reliktyw schronów amunicyjnych nr 8, 10, 11, 12 oraz badań sondażowych przy falochronie z blachy falistej. Badania w ramach IX etapu badań archeologicznych na Westerplatte w Gdańsku w 2022 roku, Gdańsk 2022 – maszynopis.
- KUCZMA F., JARZĘCKA-STĄPOREK J., GARLICKI P., NALEŻNY-SKURZYŃSKA A., SKURZYŃSKI A., GARAS M., Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego i wykopów sondażowych na terenie działki 25/2 obręb 62 na Westerplatte w Gdańsku w 2022 roku, odbywających się w ramach budowy Cmentarza Wojskowego Żołnierzy Wojska Polskiego na Westerplatte – maszynopis.

Opracowania

- DRÓŻDŻ K.H., *Walczyli na Westerplatte. Badania nad stanem załogi Wojskowej Składnicy Tranzytowej we wrześniu 1939 roku*, Oświęcim 2017.
- DRZYCIŃSKI A., *Westerplatte*, cz. 1: *Reduta w budowie*, cz. 2: *Reduta wojenna 1939*, Gdańsk 2014.
- DZIEWANOWSKI A., KUCZMA F., SAMÓL W., *Badania archeologiczne pola bitwy na Westerplatte. Wyniki prac prowadzonych w latach 2016–2017*, [w:] *Materialne pozostałości konfliktów i zbrodni XX wieku w świetle najnowszych badań archeologicznych*, red. H. MIK, W. WĘGLIŃSKA, Gdańsk 2019.

Adam Dziewanowski, Monika Garas, Przemysław Garlicki, Joanna Jarzęcka-Stąporek, Piotr Kalka, Filip Kuczma, Agnieszka Naleźny-Skurzyńska, Adrian Skurzyński

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT WESTERPLATTE IN THE YEARS 2016–2022 NINE PHASES OF EXCAVATION WORK

Summary. Since 2016, the Archaeological Department of the Museum of the Second World War in Gdańsk has been conducting the first systematic archaeological research in the history of the Westerplatte peninsula. The aim of the research is to locate and document material traces related to the Polish Military Transit Depot and, above all, to find the remains of all Polish soldiers killed during the defense of the peninsula. By 2022, during the nine stages of excavations, an area of almost 6000 sq. m was thoroughly examined.

Geophysical research, carried out on most of the currently available area of the former Depot, indicated the places of relics of its buildings along with traces of battles fought in September 1939. Thanks to the cooperation of Polish Army sappers visitors' safety was ensured by removing over 3,500 explosive and dangerous items from the peninsula. Over seven years of research, over 67,000 objects were obtained – objects depicting the history of the peninsula from the mid-17th century to the present day.

Keywords: archaeology, Westerplatte, archaeological research at Westerplatte, Military Transit Depot at Westerplatte, Museum of the Second World War in Gdańsk, Museum of Westerplatte